

RICHARD L. CHAMBERS'IN "THE ENCÜMEN-İ DANIŞ AND OTTOMAN MODERNIZATION" ADLI MAKALESİNİN DEĞERLENDİRME VE ÇEVİRİSİ

Ahmet KARAÇAVUŞ*

Özet

Çoğu araştırmacı tarafından Türkiye'nin ilk modern bilim ve edebiyat akademisi olarak kabul edilen *Encümen-i Dâniş*, tarihsel bakımdan bilim akademisi olarak adlandırılmaz. Bununla birlikte böylesi bir amacı yerine getirmek için M. Reşit Paşa öncülüğünde kurulmuştu ve kuruluşta Ahmet Cevdet Paşa'nın büyük katkısı ve emeği vardı. Pratik hedeflerinin çoğunu gerçekleştirememesi ve işlevsel ömrünün görece kısa olması, Encümen'in amaçlarının ilkesel değerini ve bunların ilk defa kurumsal düzeyde dile getirilmiş olması gerçeğinin değerini azaltmaz. Bu açıdan Encümen XIX. yüzyıl Türk modernleşmesinde çok önemli bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Türkçe'nin sadeleştirilmesi ve gramer kurallarının oluşturulması, Osmanlı tarihinin yazılması, ulûm ve fûnûnla ilgili telif ve tercüme eserler yazmayı teşvik etmesi, modern bir üniversitenin kuruluşu için gerekli alt yapı çalışmalarını yürütmesi vb. bir çok amaç bu kurumun tarihteki yerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Encümen-i Dâniş, Bilgi, Mazbata, Beyan-nâme, Cevdet Efendi.

Abstract

Although Encümen-i Daniş has been accepted as first modern science and literature Academy of Turkey by most researchers, from historical point of view it can not be named as a science academy. In order to achieve this kind of scientific and literary goals, it was established by the leadership Mustafa Reşit Paşa, and Cevdet Efendi's contribution and great efforts. Encümen wasn't able to achieve most of its practical objectives and its functional existence was relatively short. However, this limitation do not decrease the principal values of Encümen's goals which had been announced for the first time as institutional level. From this point of view, Encümen expresses crucial turning point of Turkish modernization in the nineteenth century. Aims, such as; Simplificating Turkish language and forming its gramer rules, writing Ottoman History, encouraging of writing composition and translation works concerning ulûm and fûnûn, and undertaking infrastructure works for the establishment of a modern university, set Encümen's position in the Turkish history.

Key Words: Academy of Learning, Knowledge, Official Report, Announcement, Cevdet Efendi.

Aşağıda referansları ve kaynakçası tarafımızdan oluşturularak tercümesi verilen *The Encümen-i Dâniş and Ottoman Modernization*¹ adlı makale, Osmanlı bilgi sisteminde önemli dönüşümlerin yaşandığı XIX. yüzyılda büyük amaçlarla kurulan *Encümen-i Dâniş*'in tarihte oynadığı rol ve önemi üzerinde durmaktadır. VIII. Tarih Kongresi'ne bir bildiri olarak sunulan bu çalışma, Cevdet Paşa'nın

* Dr. Tarih (Yakınçağ) Anabilim Dalı.

¹ Richard L. Chambers, "The Encümen-i Dâniş and Ottoman Modernization", VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, C. II, Ankara 1976, s. 1283-1289.

Encümen hakkında *Tezâkir*² adlı eserinde verdiği bilgiler ve M. Şakir Ülkütaşır'ın *Türk Kültürü Dergisi*'nin 1964 yılında yayınlanan *Encümen-i Dâniş – İlk Türk Akademisi*³ adlı makalede yaptığı değerlendirmeler esas alınarak İngilizce olarak kaleme alınmıştır. Bugünden bakıldığında makalenin Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı bilgi sisteminde yaşanan dönüşüm hakkında *Encümen-i Dâniş* odaklı sayılı araştırmadan biri olması nedeniyle önemlidir.⁴

Çalışma, Encümen'in fiili ömrüne odaklanmakta ve açıldığı tarih 18 Temmuz 1851 ile Devlet salnâmelerinde görüldüğü son tarih olan 1862 yılı arasında yaptığı, daha doğrusu yapmak istediği fakat yapamadığı işleri değerlendirmektedir. Yazara göre 1862'den sonra devlet salnâmelerinde görülmediğine göre Encümen bu tarihten sonra kapanmıştır.⁵ Bunun tam da böyle olmadığı bu gün artık anlaşılmıştır ve 1862'den sonra Encümen'in resmi olarak kapatılmadığı fakat Âlî Paşa tarafından işlevsizleştirildiği ve onun hedeflerinin önemli oranda Münif Paşa öncülüğündeki ulûmdan ziyade fûnûnu öne çıkaran *Cemiyet-i İlmiye-yi Osmaniye*'ye devredildiği düşünülmektedir.⁶

Chambers'a göre Encümen kuruluş aşamasında hedeflediği hemen hiçbir amacı gerçekleştirememiştir. Yazar bunun sebeplerini ifade ederken Cevdet Paşa'nın görüşlerini tekrarlamaktan öteye gitmez. Buna göre üyelerin yetersizliği ve aralarındaki bürokratik mücadele başarısızlığın en önemli sebepleridir.⁷ Bize göre bu sebeplerden birincisi doğru olsa bile geçerli olamaz. Zira buraya üye yapılanların hemen hepsi *Kalemiye* ve *İlmiye*'nin en yüksek mevkilerinde görev yapan, kendi dönem ve şartlarına göre iyi eğitim almış, yabancı dil bilen insanlardan oluşmaktadır.⁸ Dolayısıyla üyelerdeki yetersizlik Osmanlı aydın sınıfının neredeyse tamamının yetersizliğidir. İkinci sebep de yine bununla ilintilidir. Encümen'in üye yapısına bakıldığında Reşit Paşa'nın buraya hakim olmak istediği açık bir şekilde görülmektedir. Âlî Paşa'nın bürokratların Encümen'deki ahengi bozacağı ve burayı hedeflerinden uzaklaştıracağı yönündeki tespiti ilk bakışta doğru görülebilir ki belki teorik olarak doğrudur.⁹ Ancak bu doğru ilkeye dönemin şartları açısından bakıldığında durum hiç de böyle değildir. Şöyle ki, eğer *Kalemiye* kökenli üst düzey bürokrasi Encümen'e girmeseydi, burası *İlmiye*'nin elinde klasik ilim geleneğini devam ettiren bir kurum halini alacaktı ve bu nedenle Encümen'in fûnûn ile ilgili amaçları gerçekleşmeyecekti. Zira *İlmiye* kökenli bürokrasi Osmanlı-İslâm bilgi geleneği (ulûm) bakımından belirli bir donanım sahıpti ve *elsine-i selâse* de vukufiyeti bulunmaktaydı. Ancak durumun *elsine-i ecânib-i sa'ire* ve *fûnûn* için böyle olmadığı açıktı. Bu nedenle modern bilgi ve düşünceyi tercüme edecek durumda bulunmuyordu. Bu sebepledir ki Avrupa dillerini bilen *Kalemiye* kökenli bürokrasinin burada yer alması zorunluydu.

Şüphesiz anılan türde bürokratik çekişmelerin ve her zaman olması muhtemel yetersizliklerin Encümen'in faaliyetlerini duraksatıcı etkisi olmuştur. Ancak bize göre Encümen'in görece “başarısız” olmasının en önemli nedeni, üyelerin yetersizliği yada birbirleriyle yaşadıkları bürokratik çekişme değildi. Asıl sebep Osmanlı modernleşme sürecinin geldiği noktada yaşanan entelektüel bir krizi ima

² Cevdet Paşa, **Tezâkir**, (Haz.: Cavit Baysun), Tetimme 40, Ankara 1991, s. 45-58; Cevdet Paşa, **Tezâkir**, (Hz.: Cavit Baysun), Tetimme 1-12, Ankara 1991, s. 13 (Bundan sonra Tezâkir olarak anılacaktır).

³ M. Şakir Ülkütaşır, “Encümen-i Dâniş – İlk Türk Akademisi”, **Türk Kültürü**, C. II, s. 17-18, Ankara 1964, s. 162-166.

⁴ Encümen-i Dâniş ile ilgili olarak şu çalışmalara bakılabilir: Kenan Akyüz, **Encümen-i Dâniş**, Ankara-1975; Abdullah Uçman, “Encümen-i Dâniş”, **DİA**, C. 11, İstanbul 1995, s. 176-178; M. Şakir Ülkütaşır, “Encümen-i Dâniş- İlk Türk Akademisi”, **Türk Kültürü**, C. II, S. 17- 18, Ankara-1964, s. 162-166; Enver Behnan Şapolyo, *Encümen-i Dâniş'in Tarihçesi*, **Türk Kültürü**, C. VI, S. 67, Ankara 1968, s. 439-444; Ali İhsan Gencer, “Encümen-i Dâniş ve Mustafa Reşit Paşa”, **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri-Bildiriler(Ankara 13-14 Mart 1985)**, Ankara 1994, s. 31-37; Cahit Bilim, “İlk Türk Bilim Akademisi-Encümen-i Dâniş”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, c. 3, ss. 2, Ankara, 1985, s. 81-104; Mithat Sertoğlu, *Türkiye'de İlk İlim Akademisi*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, s. 64, İstanbul 1973, s. 12-15.

⁵ Chambers, *agm*, s. 1283.

⁶ Ahmet Karaçavuş, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 181-182.

⁷ Chambers, *agm*, s. 1287-1288; **Tezâkir**, Tetimme 40, s. 53; **Tezâkir**, Tetimme 1-12, s. 13.

⁸ Encümen'in dahili ve harici üyelerinin tam listesini ve her birinin görevini gösteren liste için bkz. Mahmut Cevat, İbnü's- Şeyh Nâfi, **Ma'arif-i Umûmiye Nezâret-i Tarihçe-i Teşkilât ve İcra'atı-XIX. Asır Maarif Tarihi**, (Hz.: Tacaddin Kayaoğlu), Ankara, 2001, s. 43-51.

⁹ **Tezâkir**, Tetimme 40, s. 53.

etmesiydi.¹⁰ Eğer Encümen'in üye yapısının *Kalemiye* kökenliler ile *İlmiye* kökenliler arasında gözetilen dengeyle oluştuğunu belirtirsek ne demek istediğimiz daha iyi anlaşılır. Kısacası iki farklı zihinsel donanım Encümen'de bir araya gelmiş ve sonuçta anlaşamamıştı. Böylece bu kurumun işlevsel ömrü ortaya çıkan zihniyet krizi ve/veya çatışması ile sınırlanmıştı. Ancak Cevdet Paşa bu zihniyet krizine *Tezâkir*'de hiç değinmemekte ve çatışmayı makam kavgasına indirgemektedir. Bunun için de kuvvetli bir delil olarak Fethi Paşa hadisesini öne sürmektedir.¹¹ Oysa 1862'de Âlî Paşa'nın *Kalemiye*, hatta *Tercüme Odası* kökenli bürokratlar lehine yaptığı tercih, Osmanlı modernleşme çizgisinde, Cevdet Paşa dahil, *İlmiye* kökenlilerin itildiği konumu gözler önüne sermektedir ve bu seçim *Encümen-i Daniş* tecrübesinde yaşanan sorunların izlerini taşımaktadır.¹² Encümen'in açılışında *mevleviyet umarak tûl-i emel içine düşen* Cevdet Efendi'nin¹³ ilerleyen süreçte niçin Cevdet Paşa olduğunun yada olmak zorunda kaldığının bir nedeni de Osmanlı modernleşme çizgisindeki bu keskin kırılmada saklıdır.

Bugünden geriye bakıldığında Encümen'in temel hedeflerinde en azından ilkesel düzeyde bazı başarılar elde ettiği görülmektedir. Chambers'ın da isabetle değindiği gibi, Encümen'in önüne koyduğu hedeflerin önemli bir kısmını dil ile ilgili yapılması gerekenler oluşturuyordu.¹⁴ Bunlardan biri olan dilde sadeleşme akımının özellikle Reşit ve Cevdet paşalar tarafından başlatılmasından sonra, bazı sınırlı karşıt akımlar oluşsa da, bu sürecin bir ana akım olarak hiç kesintiye uğramadan Cumhuriyet dönemine kadar geldiği ve Cumhuriyet'ten sonra da devam ettiği yadsınamaz.¹⁵ Dilin sadeleştirilmesi bağlamında en önemli meselelerden biri olan Arapça, Farsça ve diğer yabancı dillerden Türkçe'ye girmiş olan kelimelerin, özellikle ilk ikisinin durumunun ne olacağı ise bugün dahi tam anlamıyla karara bağlan(a)mamış olan sonu gelmez tartışmaların kapısını açmıştı. Bu tartışmanın özünün, İmparatorluk vizyonu ile ulusal kimlik arayışı arasında bocalayan Türkiye'nin son yüz yılına damgasını vuran kimlik bunalımından kaynaklandığı göz ardı edilmemelidir. Ancak belirtildiği gibi ana akım sadeleşme dolayısıyla yabancı kelimelerin tasfiyesi yönünde hareket etmiştir. Aynı şekilde Osmanlı dönemi Türkçesini hakkıyla öğrenmek için mutlaka Arapça ve Farsça sarf ve nahv dersleri almak gerekliliği *Kava'id-i Osmaniye* ve *Medhal-i Kava'id* adlı çalışmalarla bir nebze olsun giderilmiş;¹⁶ daha da önemlisi, Türkçe'nin gramerinin oluşturulması ve dilin belirli kurallara bağlanması çalışmalarının yolu bu suretle açılmış oldu. Yine bir Türkçe sözlük hazırlama girişimi, dönemin imkansızlıklarından kaynaklanan nedenlerle başarısız olmuş olsa da dilin standartlaştırılması gereği ilk defa kurumsal düzeyde karara bağlanmış oluyordu ki ilerleyen süreçte bu konuda da önemli adımlar atılmıştır. Aynı şekilde Encümen'in en temel hedeflerinden biri olan Darü'l-fünûn açma düşüncesi, kurumun işlevsel ömrü bunu görmeye yetmese bile ilerleyen zaman diliminde gerçekleşmişti. Bu anlamda bakıldığında Encümen'in ürettiği eserler açısından fakir olsa bile, ortaya koyduğu ilkeler ve ilkeler bakımından çığır açıcı başlangıçlara imza attığı yadsınamaz bir gerçektir. Kaldı ki Encümen tarafından yapılan telif tercüme çalışmaları bugün tam olarak bilinmemektedir ve Tanpınar'ın belirttiği gibi yazmaların tamamıyla incelenmesini beklemek gerekmektedir.¹⁷

¹⁰ C. Bilim bu krizi, ...o strada düşünce ayrılığından öte mevcut olan zihniyet ayrılığını değiştirmek kuşkusuz kolay bir iş değildi diyerek işaret etmektedir; Bilim, agm, s. 94.

¹¹ **Tezâkir**, Tetimme 1-12, s. 13.

¹² Karaçavuş, a.g.t., s. 182.

¹³ **Tezâkir**, Tetimme 40, s. 57.

¹⁴ Chambers, agm, s. 1286.

¹⁵ Cevdet Paşa, *Encümen-i Daniş'in kararı mücibince Târih-i Cevdet bir tarz-ı tersîl üzere kaba Türkçe yazıldı. Beyne'n-nâs çok intişâr ü iştihâr buldu ve eğerçi ibtidây-i emrde müsecca' ve sanâyi'-i lafziyye ile murassa' ibârelere merâk eden udebây-i asr bu mesleği çendân beğenmediler ise de sonradan güzel v belîgaane münşeayın zevkine varıp bu yola sülûk eden çoğaldı ve sonra böyle sâde ve herkesin bi's-suhûle anlayabileceği yolda gazeteler çıkarıldı. Binâen-aleyh vâdî-i inşâda açmış olduğumuz çığır giderek şâh-râh oldu* diyerek bu süreci güzel bir şekilde özetlemektedir; **Tezâkir**, Tetimme 40, s. 72.

¹⁶ Age, s. 45.

¹⁷ Tanpınar Cevdet Paşa kaynaklı bu bilginin düzeltilmeye muhtaç olduğunu, Encümen'in yegane çalışmasının Cevdet Tarihi olmadığını, son hükmün kütüphanelerdeki bütün yazmaların incelenmesinden sonra verilebileceğini belirtmektedir; A. Hamdi Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 2001, s. 144; Encümen'in çalışmaları hakkında bkz: Bilim, agm, s. 91-93.

Chambers'ın görüşlerine göre Encümen'in Türk modernleşmesine kattığı en önemli değer Cevdet Efendi'dir. Bunun sebebi ise *Tarih-i Cevdet, Tezâkir ve Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*'dır.¹⁸ Şüphesiz bu üç eser XIX. yüzyıl Türk düşünce hayatının ve tarihçiliğinin yüz akıdır. Ancak bizce Chambers'ın bir tarihçi ve entelektüel olarak Cevdet'i ortaya çıkaran yerin Encümen olduğu yolundaki tespiti gerçeğin bütününe yansıtılmamaktadır. En azından daha Encümen bir kurum olarak ortada yokken, kurumun kuruluş aşamasında yazdığı üç metin (mazbata, beyân-nâme ve konuşma metni) Cevdet'in zihinsel donanımının niteliğini bize vermektedir. Bizce Cevdet aldığı klasik medrese eğitimi ve büyük ihtimalle önemli bir kısmıyla Reşit Paşa'nın konağında temas ettiği modern düşünce akımlarının içinde yetişmiş parlak bir zekâ idi.¹⁹ Nitekim bu zeka ve donanımını daha sonra Mecelle'nin yazımı sırasında hukukçu ve inşa sanatının bütün inceliklerine vakıf büyük bir edip olarak yine gösterecekti. Bu bağlamda Encümen'in Cevdet'in yetişmesi ve ortaya çıkması açısından bir sebep olmaktan ziyade sonuç olduğu görülmektedir. Bu tür değerlendirmeler yapılırken tarihçi *Behçet Efendi*'yi hekimbaşı, hekim *Şani-zâde Mehmed Ataullah Efendi*'yi ise *vak'anüvis* olarak tayin eden Osmanlı bürokratik işleyişinin, herkesi her göreve getirebilen anlayışı akıldan çıkarılmamalıdır.²⁰ Bizce Cevdet'in bütün yönleri ile ortaya çıkmasına zemin hazırlayan asıl olgu Reşit Paşa'nın himayesi dolayısıyla Osmanlı patronaj sistemidir.

Son olarak değinmek istediğimiz bir konuda Chambers'ın Osmanlıca'dan İngilizce'ye yaptığı çevirilerde kullandığı bazı temel kavramlardan kaynaklanan sorunlardır. Yaptığımız tercümede yeri geldikçe referanslarda değindiğimiz bu kavramsal sorunlar, kültürün tam anlamıyla çevirisinin hemen hemen mümkün olmadığını gözler önüne sermektedir.

ENCÜMEN-İ DÂNİŞ VE OSMANLI MODERNLEŞMESİ

Osmanlı Bilgi Akademisi (*Encümen-i Dâniş*)²¹ oldukça kısa ve görece verimsiz bir varlığa sahip olmuştu. 1851'de tantanalı bir törenle göreve başladıktan sonra, dilbilim (linguistic) ve kültürel değişimde kabul gören ve saygı duyulan bir otorite olarak kendini tesis etmede başarısızlığa uğrayan Akademi, dönemin siyasi istikrarsızlıklarının gölgesinde kaldı ve sonunda kurucularının büyük umutlarını gerçekleştirilmeden yavaş yavaş tükendi. 1862'den sonra resmi varlığının ortadan kalktığına dair işaretler veren *Encümen-i Dâniş*'in zikri devlet yıllıklarının (salnâme-i devlet) sayfalarından kayboldu.²² Fakat bu ilk modern edebiyat ve bilimler akademisi denemesi Ortadoğu'da şaşırtıcı bir itibar sağladı.²³ XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun modernleşme evrelerinde ve özellikle Tanzimat döneminde, denenen

¹⁸ Chambers, agm, s. 1288-1289.

¹⁹ Agm, s. 1284.

²⁰ Karaçavuş, *agt*, s. 67.

²¹ Bilindiği gibi *science* kavramı 1850'li yıllara kadar Avrupa'da kullanılmamaktaydı. Dolayısıyla Encümen'e ad verilirken bugünkü anlamda *science* (*bilim*) terimine atf yapan bir kelimenin kullanılması düşünülemez. Ancak Encümen'in Avrupa kaynaklı bilgiyi karşılamak üzere kullandığı sözcük, temelde sanat anlamını içeren ve uygulamalı bilgi türlerini, dolayısıyla teknolojiyi çağrıştıran *Fünûn* sözcüğü idi. Buna karşılık klasik Osmanlı bilgi sistemini karşılamak için de *Ulûm* kelimesi kullanılıyordu. Osmanlı entelektüel bilinci *Encümen-i Dâniş*'in kuruluşu ile ilgili metinlerde bu iki kavramı *Dâniş* kelimesi ile bir araya getiriyor ve bu yolla doğrudan bilime değil de bilgiye atf yapıyordu. Dolayısıyla buradaki *Dâniş* sözcüğü oldukça bilinçli bir tercihin eseri gibi görünmektedir. Çevirisini yaptığımız çalışmada yazarın böylesi bir mantığa sahip olmadığı sözcüklerin lügat anlamı üzerinden hareket ettiği görülmektedir. Bu nedenle Chambers, *Encümen-i Dâniş*'i İngilizce'ye çevirirken *science* (*bilim*) kavramını kullanmak yerine *Learning* (*bilgi*) sözcüğünü tercih etmiş ve bu terkihi *Academy of Learning* ifadesiyle karşılamıştır. Ancak ilerleyen satırlarda Encümen'i *modern Acedemy of letters and sciences* olarak İngilizceleştirmiştir. Öyle anlaşıyor ki yazar makalesinde, özellikle Türkçe'den çeviri yapmak zorunda kaldığında sözcüklerin lügat anlamına sadık kalmış ve *learning* ve *learned* kelimelerini kullanmış, ancak kendi serbest yazımı esnasında *science* kavramını kullanmayı tercih etmiştir. *Science* kavramının, sözlük anlamında bilgi manasının da bulunduğunu unutmadan, bu kavramın terimsel kullanımında *bilgi* (*knowledge*) ile arasında çok büyük fark olduğunu ve bu tartışmanın elinizdeki tercümenin sınırlarını aştığını belirtmekle yetinelim. Bu nedenle biz tarihsel gerçekliğe daha yakın olmak ve kavramsal anakronizmden kurtulabilmek için makalenin tercümesinde *bilgi* sözcüğünü kullanmayı tercih ediyoruz. Konuyla ilgili bir tartışma için bkz.: Karaçavuş, *agt*, s. 265-267.

²² Ülkütaşır, agm, s. 165.

²³ Ali Suavi, "Encümen-i Daniş-i Şarki", *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, (Haz: Mehmet Kaplan-İnci Enginün-Birol Emil), C. II, İstanbul 1978, s. 539-542.

Richard L. Chambers'ın "The Encümen-i Daniş And Ottoman Modernization" Adlı Makalesinin
Değerlendirme ve Çevirisi

veya sunulan çözümler ve bir reform programı oluşturmaya karşı var olan engeller öğretici problemlerdir. Deliller ışığında Osmanlı modernleşmesinin birbiriyle ilişkili üç önemli yönünü öneriyorum; fakat *Encümen-i Dâniş* diye adlandırılan önemli deneyim: Birincisi dilbilim ve eğitimle ilgili reformlarda Şerif Mardin'in "iletişimler krizi" (communications crisis) olarak adlandırdığı şeyi düzeltme çabası; ikincisi, Osmanlı eğitimine ve bunun içinde yer alan edebiyat ve kültürü uzun zamandır nerdeyse tekelinde bulunduran muhafazakâr ulemaya karşı modern eğitim almış bir elitin ortaya çıkışı ve üçüncüsü, reform program ve politikalarının başarı veya başarısızlığında karar verici faktör olan, özellikle kişisel ve bazen de Osmanlı politikalarının sınırlı doğası.

Bilgili (learned) bir toplum fikri ilk kez 1845'te ileri sürülmüştü.²⁴ Bu tarihte, Sultan Abdülmecit eğitimin durumunu araştırma ve devletin ihtiyaçlarını tespit edip bu konuda öneriler hazırlamakla görevli geçici bir komisyon kurdu.²⁵ İlk okulların müfredat ve eğitimini geliştirmek, rüştiyelerde yeni bir seviye oluşturmak ve öncelikli hedefi üniversite için ders kitapları hazırlamak olan bir bilgi akademisi ve bir üniversite (Darü'l-Fünûn) kurmak için komisyonun tavsiyeleri gerekiyordu. 1846'da bu tavsiyeleri yürürlüğe koymak için sürekli bir *Meclis-i Maarif-i Umûmî* kuruldu.²⁶

Dört yıl sonra 1850'de, yirmi sekiz yaşındaki Ahmet Cevdet Efendi *Meclis-i Ma'arif-i Umûmî*'nin üyesi yapıldı ve *Encümen-i Dâniş*'in baş mimarlarından biri de o oldu.²⁷ Bu iş için Cevdet iyi bir donanıma sahipti. Mektep ve medreselerin geleneksel sisteminde eğitilmiş zeki ve bilgili bir adamdı. Fakat sonradan Tanzimatçılar arasında yaygın olan modern akımlarla temas ettiği yer olan Mustafa Reşit Paşa'nın konağında (suit) görev aldı. Ulema sınıfının tepkisini uyandırmaktan korktuğu için gizlice Fransızca öğrendi ve Reşit tarafından benimsenen dilde sadeleşme (simplification) hareketinin ve eğitim reformlarının savunucusu oldu. Cevdet eğitimi görmüş olduğu Müslüman Osmanlı kültürel geleneğine büyük önem veriyordu. Fakat geleneğin sınırlarının da farkındaydı ve çağdaş problemlere cevap bulmak için bu kısıtlılıkların ötesine ulaşmaya karşı değildi.

Bir bilgi akademisi fikri Avrupa kaynaklıydı – *Academie Française* belirgin bir modeldi- fakat özel bir biçimi, Cevdet tarafından ayrı bir şekilde, Osmanlı Devleti için tasarlandı.²⁸ İvedilikle yapılması gereken iş, Osmanlı üniversiteleri için ders kitapları hazırlamaktı. Fakat Cevdet, bilgiyi (knowledge) halk arasında yayma ve Osmanlı dilini sadeleştirme hedefini öncelikli hareket tarzı olarak gördü. Her iki prensibi de destekleyen ilk resmi belge, *Meclis-i Maarif-i Umumi* adına Sultan'a sunulmak için Cevdet tarafından kaleme alınan akademi ile ilgili *Mazbata* (Protocol) idi. *Mazbata*'da geçmişten bahsediliyordu.²⁹

²⁴ Sultan Abdülmecit 11 Ocak 1845 (12 Muharrem 1261)'te okuttuğu bir Hatt-ı Hümayun ile bu konudaki düşüncelerini ortaya koymuştu; **Takvim-i Vekâyi**, No: 280, 11 Ocak 1845 (12 Muharrem 1261).

²⁵ **Takvim-i Vekâyi**, No: 283, 13 Mart 1845 (3 Rebiülahir 1261); Yazarın *a temporary commission* olarak İngilizleştirdiği bu komisyonun özgün adı *Meclis-i Muvakkat*'tır ve bundan sonra metinde bu adla anılacaktır; *Meclis-i Muvakkat*'ın başkanlığına o sırada Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azalığı bulunan Melekpaşa-zâde Abdulkadir Bey atandı. Diğer üyelikler ise Dar-ı Şura-yı Askeriye azasından Arif Beyefendi, Vak'anüvis Es'at Efendi, Fetva Emîni Arif Efendi, Meclis-i Vâlâ azasından Said Muhib Efendi, Mekteb-i Fünûn-u Harbiye Nâzırı Emîn Paşa, Metercim-i Evvel Fuat Efendi (Sonra Hariciye Nazırlığı ve Sadrazam) ve Amedi Hülefâsından Recai Efendi'ye verildi; **Takvim-i Vekâyi**, No: 283, 13 Mart 1845(3 Rebiü'l-ahir 1261); Mahmut Cevat, *age*, s. 25-27.

²⁶ **Takvim-i Vekâyi**, No: 303, 21 Temmuz 1846 (27 Recep 1262); Yazarın *Council Of Public Education* şeklinde İngilizce'ye çevirdiği kurulun özgün adı *Meclis-i Maarif-i Umumi*'dir ve çeviri metinde bu adla anılacaktır.

²⁷ *Meclis-i Ma'arif-i Umûmî*'nin yedi kişiden oluşan ilk üyeleri, Emin Paşa (Dâr-ı Şûra-yı Askerî reisi), Esat Efendi (Vak'anüvis), Sait Muhip Efendi (Defteremini), Âlî Bey (Sonra Sadrazam Âlî Paşa), Ferik Mehmet Paşa (Dâr-ı Şûra-yı Askerî üyesi), Hekim İsmail Efendi (Reisü'l-etibbâ) ve Fuat Efendi (Sonradan Sadrazam Keçeci-zâde Fuat Paşa) idi; Ülkütaşır, *a.g.m.*, s. 162-163.

²⁸ **Tezakir**, Ankara 1991, s. 46.

²⁹ Yazar bu alıntıda, Ahmet Cevdet Efendi'nin sanatlı söyleyiş tarzına öykünmeye çalışıyor. Cevdet Efendi'nin *dürer-i ma'arif* ve *esdâf-ı ustlahat-ı amika* terkiplerini birlikte kullanarak yaptığı sanatsal söyleyişi Chambers, *Pearl (inci)* kelimesiyle *Shell (deniz kabuğu)* sözcüğü arasındaki ilişkiyi, incinin sedef içinde gizli kalarak kendisini bulup çıkaracak talihli adamı beklemesi ile üstü örtülen bilgi ve onu öğrenmeye çalışan insan arasındaki bağa atıfla göstermeye çalışıyor. Yine Cevdet'in *arûs-ı me'ani (mana gelini)* terkihi ile yaptığı sanatlı anlatımı yazar *the virginal betrothed* (bakire nişanlı) ifadesi ile karşılıyor. Cevdet'in kullandığı terkinin Osmanlı yazınında sık kullanılan *bikr-i ma'ani*'ye atıf yaptığı ve dolayısıyla *el değmemiş mana* anlamını

Çoğu yazar, arzu ve isteğini başarı amacıyla belâgat gösterisi yapma ve birbiriyle yarışla sınırladı; onlar sadece kendi süslü tarzlarını daha da güzelleştirmek için yaşadılar ve şiir (poetry) ve belagat (rhetoric)'in³⁰ farklı türlerinin ötesine gidemediler. Sonuç olarak bilgi okyanusundan öncekilerin getirmiş olduğu inciler, küçük ayrıntıların örtüsüyle üstü kapatılan soyut terminoloji ve fikirlerin kabuğunda (shell) saklı kaldı. El değmemiş bakire gibi, onlar herkese yüzlerini göster(e)mediler. Böylesi yazılar, o kadar imgeseldi ki bunlara ancak entelektüeller/havas nüfûz etti avam hiçbir fayda temin etmedi. Fakat iyi bilinir ki toplumun genelini etkileyecek faydalı hedefe ancak bilgi türlerine çeşitlilik kazandırma sayesinde ulaşılabilir. Sonuç olarak, bir yandan ince farkları görebilen zevk sahibi insanların hazzını hedefleyen bütünüyle edebi eserlerin üretimi teşvik edilirken, öbür taraftan basit bir tarzda ve popüler anlayışın ihtiyaçlarına uygun olarak yazılan bilimsel ve teknolojik³¹ kitapların tasarlanması böylece halkın eğitiminin tamamlanması ve yaygınlaşması amacıyla temin edilmesi ısrarı yer alır.³²

Mazbata, *Meclis-i Maarif-i Umûmî*'nin önceden ortaya koyduğu, tamamı ilim ve irfanın çeşitli branşlarında üstün yeterliliğe sahip ve tümü Arapça, Farsça ya da diğer bir yabancı dilde yeterliliği olanlardan seçilen bir başkan ve bir sekreter dahil yirmi asil üye ve yirmi yardımcı üyeden oluşan bir akademi kurma hedefini söylemeye devam ediyor. Onlar telif ve tercüme yapabilmeliydiler. Fakat sonraki tartışmalarda Encümen'in asil üyelerinin sayısının kırka çıkarılmasına ve yardımcı üyelerin

---

çağrıştırdığı unutulmamalıdır. Ancak Chambers'ın kullanımı ifadeyi Cevdet'ten daha marjinal bir hale getirmektedir. Zira Cevdet'teki *gelin* (Türkçe'de arus-gelin sözcüğünün evlilik çağındaki genç kızları nitelemek için de kullanıldığı akıldan çıkarılmamalıdır) kelimesi yazarda kutsal bakireye dönüşüyor. Çünkü *Virgin* kelimesi doğrudan Hz. Meryem'e atıf yapmaktadır. Buradaki nüans çok önemlidir: Hz. Meryem'in masum ve tertemiz kalarak Hz. İsa'yı doğurmuş olmasına atıfla bilgininin kutsallaştırılması sağlanıyor.

³⁰ Cevdet Efendi'nin hazırlamış olduğu metinde geçen ifade *şi'ir* ve *inşa*'dır ve klasik Osmanlı yazımında bu ifade bir kalıptır. Yazar ise bu kalıbı *poetry and rethoric* olarak İngilizceleştirmiştir. *Şemsettin Sami* inşa' sözcüğüne yapma, vücuda getirme; kaleme alma, edebiyat ka'idesine tatbiken ve nesren edilen ifade-i tahrîriye; emir ve temennî ve dua'; ilm-i mürâselede kesb-i mümârese için muhtelif mektup, tezkere, arzuhâl, tebrik ve ta'ziye-nâme, sened, mukâvele-nâme vesâ'ire örneklerini hâvî kitap anlamlarını verirken, *Ferit Devellioğlu* kelimeye lügat anlamı olarak yapma, nesir, yazı; mektup yazma anlamlarını vermekte ve edebi bir terim olarak güzel nesir yazma veya güzel yazılmış nesir manalarını ifade etmektedir; Redhouse ise a composing, writing; literary composition; elegance of style especially in letter writing; belles lettres; art of letter writing; book giving models for letter writing anlamlarını vermekte olup, bu üç önemli sözlüğün kelimeye verdiği anlamların hiç biri kısaca *iyi konuşma sanatı* diyebileceğimiz retorik ile ilgili değildir. Nitekim Rhetoric sözcüğüne *Türkçe-İngilizce Redhouse* sözlüğü güzel konuşma, belâgat ilmi anlamlarını vermektedir. Ancak belâgat ile inşa arasında belirli düzeyde geçişkenliğin bulunduğu, bu ikisini birbiriyle hiç ilişkisi olmayan kavram ve alanlar olarak görmenin yanlış olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Nitekim Cevdet Efendi tarafından kaleme alınan *mazbata* ve *beyan-nâmede* bu iki alanın sözün kuvvetini vurgulamaya çalışan kısımlarda iç içe geçtiği görülmektedir. Yazar bu nedenle kavramı *rhetoric* şeklinde İngilizceleştirmiş olabilir; **Tezâkir**, Tetimme 40, s. 51; Şemsettin Sami, **Kâmus-ı Türkî**, İstanbul 1996, s.177; Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, (Yay. Hz.: Aydın Sami Güneçal), Ankara 1995, s. 441; James Redhouse, **Redhouse Sözlüğü/Redhouse Turkish-English Dictionary**, İstanbul 1998, s. 542; James Redhouse, **Redhouse Sözlüğü/Redhouse English-Turkish Dictionary**, (Edit: Robert Avery-Serap Bezmez vd.), İstanbul 1998, s. 832.

³¹ Cevdet Efendi'nin *fünûn ü sanâyi* şeklindeki ifadesi, Chambers tarafından *scientific and technological* sözcükleriyle karşılanmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi Osmanlı algısında yazarın kullanmış olduğu her iki kelimenin anlamını kendinde toplayan kavram *Fünûn*'dur; *Fünûn* sözcüğü hakkında bir tartışma için bkz.: İsmail Kara, **Din ile Modernleşme Arasında-Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri**, İstanbul 2003, s. 126-140.

³² Yazar bu alıntıyı *Meclis-i Maarif-i Umûmî*'nin hazırlamış olduğu Mazbata'dan yaptığını belirtmektedir. Ancak söz konusu bölüm Mazbata'dan değil Cevdet Efendi tarafından kaleme alınan Encümen'in kuruluşu ile ilgili Beyân-nâme'den alınmıştır. Yazarın özet olarak alıntıldığı bu bölümün Tezâkir'de verilen orijinal metni şöyledir: .....*Ekserî müellifin izhâr-ı belâgat ve yek diğer müesâbakat ile hâiz-i kasabü's-sebâk-ı âferîn olmağa hasr-ı emel ve bütün bütün tezyîn-i elfâz u ibâreye bezl-i mâ-hasel ederek ekser-i müellefât-ı külliyyât-ı ulûmun bir fer'i olan şi'r ü inşâyâ hasr eylediklerinden şinâverân-ı bahr-i ma'ârif olan hünerverân-ı eslâfin sâhil-i husûle getirmiş oldukları dürer-i ma'ârif esdâf-ı istilahât-ı amûka ve muhadderât-ı me'ânîsi hucüb-ı ta'bîrât-ı dakîka içinde kalarak arûs-ı ma'âna herkese çehre-nümâ olamadığına ve hâlbuki bu misillü kitâblar havâs-ı enâm için olup avâm andan istifâde edemeyeceği bedhiyyâtın ve terbiye-i umûmiyye kazıyye-i hayriyyesi ise hasren ve kasren tahsîlin teshîline neşr ü ta'mîn-i funûn-ı mütevenni'a mukaddime-i müsellemesiyle istihsâl ü istintâc olunabileceğimüsellematdan bulubduğuna mebnî havâssın istifâ-yi hazz edeceği tarz-ı belîgaanenin ilerletilmesine dakîka-şinâsan-ı rüzgârın teşvik olunmastyle berâber funûn u sanâyi'e dâir olan âsârın dahi amme-i nâs anlayıp hisse-yâb-ı menfa'at olabileceği sûrette yapılması ve berî taraftan dahi emr-i tahsîlin teshîline çalışılması ehem ü elzem ve.....; **Tezâkir**, Tetimme 40, s. 50-51.*

Richard L. Chambers'ın "The Encümen-İ Daniş And Ottoman Modernization" Adlı Makalesinin
Değerlendirme ve Çevirisi

sayısına sınır getirilmemesine ve her birinin öğrenme yeteneğini diğerinkiyle tamamlayan bir başkan yerine iki başkana sahip olmasına karar verildi.³³

26 Mayıs 1851'de bir imparatorluk iradesi, Akademi'nin kurulması için resmi yetki verdi ve Atullah Efendi-zâde Şerif Efendi ve Hayrullah Efendi belirtilen sıraya göre birinci ve ikinci başkan olarak görevlendirildi.³⁴ Sonra Cevdet'e resmi gazetede (Takvim-i Vekâyi) yayınlamak için anlaşılır bir üslupla *Mazbata*'nın özünü kapsayan bir *Beyan-nâme* (statement) yazması emredildi.

Teşkil edildiği üzere *Encümen-i Dâniş* iki başkan dahil, kırk dâhilî (internal) ve otuz üç hâricî (external) üyeden oluştu. Reşit, Âlî, Fuat, Cevdet, Şeyhü'l-islâm Arif Hikmet Bey Efendi ve diğer bir çok nâzırlar, devlet adamları, ulemâ ve *Meclis-i Ma'arif-i Umûmî* üyesi öncelikli üyeler arasındaydı.³⁵ Bu, önemli şahısların görkemli bir topluluğuydu fakat hemen hemen hiçbiri aslında bilginlerden önerilmemişti. Üstelik, Cevdet'in de belirttiği gibi, çoğunluğun bürokratik işleri, onların Akademi'nin çalışmalarında etkin bir rol almalarını engelledi.³⁶ Bu durum dâhilî üyelerin seçiminde kullanılan kriterlerin ortaya çıkardığı anlaşmazlığın bir sonucuydu. Sonunda üstün gelen Akademi'ye prestij ve onur vermek için bazı nâzır ve paşaların buraya dahil edilmesi yönündeki çoğunluğun düşüncesi idi ve bu yüzden tercüme ve telif (compose) yeteneği üyelik için yeterli nitelik sayılacaktı. Diğer taraftan bazıları *Encümen*'in tercüme ve telifle gerçekten işgal etmekte olanlar arasından seçilen üyelere sahip olmasını önerdi. Bu azınlığın görüşünde olan Hariciye Nâzırı Âlî Paşa, *Encümen*'e dahil olmalarının iyi olmayacağını; çünkü devlet adamı olan ve alim olmayanların varlığının Akademi'nin ahengini ve amacını ortadan kaldırabileceğini söyledi.³⁷ Onun itirazına kulak asılmadı ve akıbet onun tahmin ettiği ve Cevdet'in daha sonra gözlemlediği gibi idi. Üyeler seçildi ve Akademi'nin örgütlenme biçimi ile ilgili *Nizam-nâme* (regulations) ve özel görevler yazıldı. Bu *Nizam-nâme* üyelerin listesiyle birlikte Cevdet tarafından yazılan *Beyân-nâme*'ye eklendi ve *Takvîm-i Vekâyi*'de yayımlandı.³⁸ *Dâhili ve hârici*, Akademi'nin her bir üyesine, Abdülmecit'in tuğrasını taşıyan bir *ruus-ı hümâyun* (an imperial certificate) sunuldu.³⁹

Encümen-i Dâniş'in açılış töreni Sultan'ın katılımıyla *Darü'l-ma'arif*'te gerçekleşti. İsteyen Akademi üyelerinin bir konuşma metni sunmaları ve seçilen bir kişinin bunlardan birini açılış töreninde okuyabileceği irade buyuruldu. Sunulan bu metinlerinden Ahmet Cevdet Efendi'nin konuşması seçildi.⁴⁰

18 Temmuz 1851 Perşembe günü *Darü'l-ma'arif*'te toplanan bütün nâzırlar ve Akademi üyeleri, Sultan Abdülmecit'in gelmesiyle ayağa kalktı. Sadrazam Reşit Paşa saygın topluluğa irticalen fakat belâgatla hitap etti.⁴¹ Sonra Akademi'nin ikinci başkanı Hayrullah Efendi, Cevdet tarafından kaleme alınan konuşmayı okudu. Bunu *Encümen-i Dâniş*'in ilk çalışması olarak Cevdet ve Fuat tarafından yazılan Osmanlı dilbilgisi (gramer), *Kavâ'id-i Osmâniye*'nin, Sultan'a takdim edilmesi izledi. Abdülmecit

³³ Chambers'ın makalesinde yukarıdaki alıntı hariç Encümen'in kuruluşu ve üyeleri ile ilgili teknik bilgiler *Mazbata*'dan verilmektedir; **Tezâkir**, Tetimme 40, s. 49-50; Ayrıca Encümen'in *Nizam-nâmesi*'ne de bakılabilir; **Takvîm-i Vekâyi**, No: 449, 1 Haziran 1851 (Şaban 1267)

³⁴ **BOA**, İrade-yi Meclis-i Vâlâ, No: 1740; **Tezâkir**, Tetimme 40, s. 49.

³⁵ Harici üyeler arasında, Rum ve Ermeni asıllı gayr-i müslim aydınlar bulunduğu gibi, İngiliz müşteşrik Sir James William Redhouse, Fransız Thomas Bianchi Xavier ve Avusturyalı meşhur tarihçi Baron Joseph Hammer Purgstall gibi zamanın Avrupa'da tanınmış Osmanlı uyruğu olmayan aydınlar da bulunuyordu; Ülkütaşır, agm, s. 164.

³⁶ Nitekim Mustafa Reşit Paşa'nın Encümen'in açılışında yapacağı konuşmanın metnini hazırlamaya dahi fırsat bulamayıp törene katılan kalabalığa irticalen hitap etmek zorunda kalması, daha en başından itibaren bürokratların bu işe fazla zaman ayıramayacağını göstermektedir; Karaçavuş, agt, s. 142; **Tezâkir**, Tetimme 40, s. 56.

³⁷ **Tezâkir**, Tetimme 40, s. 53.

³⁸ **Takvîm-i Vekâyi**, No: 449, 1 Haziran 1851 (Şaban 1267).

³⁹ Bir örnek için bkz: **BOA**, İrade-i Dahiliye, 14310; Bu belge Encümen'in dahili üyelerinden Edhem Paşa'ya verilen *Ruus-ı Hümâyun*'u içermektedir. Belgenin çevrim yazısı yapılmış hali için bkz.: Karaçavuş, agt, s. 130.

⁴⁰ Fatma Aliye, **Cevdet Paşa ve Zamanı**, (Sad.: Metin Hasırcı), İstanbul, 1994, s. 89-90.

⁴¹ Mustafa Reşit Paşa'nın konuşmasının tam metni için bkz.: **Muharrerât-ı Nadire**, c. III, İstanbul 1289, s. 106-107; **Tezâkir**, Tetimme 40, s. 56-57;

eserin yayımlanmasını tembihleyen bir ferman çıkarılmasını emrettikten sonra çekildi ve ilk toplantı sona erdi.⁴²

Akademi'nin sonraki toplantıları her ayın ilk Cumartesi günü *Darü'l-ma'arif*'te yapıldı. Dil sorunu başlangıçtan itibaren Akademi'nin dikkatini çekti. Türkçe'yi inşa eden ve dilde yaygın kullanımı olan Arapça, Farsça ve diğer yabancı kelimelerin Türk diline ait olarak kabul edilmesi kararında mutabık olundu. Öte yandan esasen Türkçe'ye yabancı kalan tuhaf veya yaygın olmayan kelimelerin kullanımı terk edilmeliydi. Aynı zamanda *Kavâ'id-i Osmâniye*'ye ek olarak dille ilgili diğer çalışmalar için daha kapsamlı **dilbilgisi** ve bir sözlük ihtiyacı ifade edildi.⁴³

Akademi'nin başlattığı bir diğer büyük tasarı tarih çalışmalarının telifiydi. Bu çalışmalarda herkesin anlayabileceği sade kelimeler ve üslubun lehine yabancı kelime ve süslü anlatımın kullanımından vazgeçilmesi tavsiye edildi.⁴⁴ Akademi'nin çeşitli üyeleri Osmanlıların tarihinin belirli kronolojik evrelerini yazmak için görevlendirildi. Cevdet Efendi, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasına kadar olan 1774-1826 arası dönemden sorumluydu. Cevdet Efendi, Osmanlı tarih yazımının başyapıtlarından biri olacak *Tarih-i Cevdet* üzerinde çalışmaya hemen başladı. Bu Encümen'in tarih projesinin tamamlanan ve yayımlanan yegane bölümü olacaktır.⁴⁵

Encümen-i Dâniş birden fazla duygu ve düşüncenin bir arada olduğu karmaşık bir yapıdaydı. Dâhili üye olarak kimin Encümen'e alınacağı ve onda hangi niteliklerin yeterli olacağı üzerine yapılan tartışmanın, Akademi'nin geleceğine ön yargıyla bakan üst tabaka arasında yayıldığına önceden işaret edilmişti. Bir çok üye akademiye katacağı kişisel ve bürokratik ününün prestiji temelinde seçilmişti ve bütün yüreğiyle kendisini Akademi'nin amaçlarını gerçekleştirmeye adanmış ve eğilimi olan yeteneği ile seçilmiş çok az kişi vardı. Encümen'in kuruluşunda yapılan bu ilk ve temel hata asla düzeltilmedi.

Diğer taraftan, Akademi üyeliğine kimin seçilip kimin seçilmeyeceği sorunu bölücü bir etkiye sahipti. Cevdet sonraki anlatımlarında akademi üyeliği ve bunun neden olduğu talihsiz sorunlar tarafından ağırlaştırılan kişisel kıskançlık ve düşmanlığı anlattı:

Encümen'in açılışı Reşit Paşa'ya karşı yeni düşmanlar ortaya çıkardı ve bunlardan biri çok güçlüydü. Böylece Encümen'in açılış gününde nâzırlar ve memurlar iki gruba ayrıldı. Biri bilginin sahipleri⁴⁶ kabul edilen Reşit Paşa grubuydu. Diğeri bunlardan ayrı kalanlardan oluşuyordu ve onlar Reşit Paşa'ya çok kızgındılar. Dışarıda bırakılanlardan biri Fethi Paşa idi... Aralarındaki soğukluk Encümen'in açılış gününde iyice büyüdü. Fethi Paşa'nın Reşit Paşa'ya kızgınlığının sonuçları oldu; 5 Rebiü'l-ahir 1268 (28 Ocak 1852)'de Reşit Paşa azl edildi ve Rauf Paşa sadrazam oldu.⁴⁷

Reşit Paşa'nın sadarettten azl edilmesiyle Akademi, bir çeşit kolay para ve iş olan üyelik ile siyasi himayenin bir enstrümanı olarak Paşa'nın muhalifleri tarafından kullanıldı. Toplantılar düzensizleşti ve projeler sessiz bir ölüme terk edildi. Osmanlı dilbilgisi ve Cevdet'in tarihi hariç, sadece birkaç tercüme

⁴² **Takvim-i Vekâyi**, No: 453, 5 Ağustos 1851 (7 Şevval 1267).

⁴³ Cevdet Paşa burada *Kavâ'id-i Osmâniye*'ye ek yeni bir dilbilgisi çalışmasının yapılmasına dair bir karardan bahsetmemektedir. Chambers'ın çalışmasının ilerleyen satırlarında bahsettiği *Medhâl-i Kavâ'id* Cevdet'in bireysel çalışmasıdır; **Tezâkir**, Tetimme 40, s. 58, 45.

⁴⁴ **Tezâkir**, Tetimme 40, s. 58.

⁴⁵ *Encümen'in teşkilinden me'mûl olan fâ'ide husûle gelmedi ve bi'l-fi'il işe yarayacak âzâya tevzi' olunan te'lifât içinde hisse-i fakire isâbet eden Tarih-i Cevdet'ten başka bir eser görülmedi*; **Tezâkir**, s. 13; Ülkütaşır, agm, s. 165.

⁴⁶ Cevdet Paşa'nın orijinal metinde kullandığı terkip *eshab-ı dâniş*'tir. Paşa burada *Dâniş* sözcüğünü hem lügavî hem de Encümeni niteler anlamda kullanmaktadır. Yani terkip, lügat anlamıyla bilgi sahipleri ve Encümeni niteler anlamıyla Encümen'in sahipleri olarak anlaşılmalıdır. Oysa yazarın terkipi karşılamak için kullandığı İngilizce ifade, Türkçe'ye bilginin sahipleri olarak tercüme edebileceğimiz *possessors of learning*'dir. Yazarın kullanımının iki grup arasındaki Encümen'e hakim olma mücadelesini göz ardı ettiği açıktır; Cevdet Paşa, **Tezâkir**, (Hz.: Cavit Baysun), Tetimme 1-12, Ankara 1991, s. 13.

⁴⁷ **Tezâkir**, Tetimme 1-12, s. 13.

Richard L. Chambers'ın "The Encümen-i Daniş And Ottoman Modernization" Adlı Makalesinin
Değerlendirme ve Çevirisi

ilerleyen süreçte akademinin yardımıyla çıkacaktı ve bunların en önemlisi Cevdet'in Türkçe'ye tercüme ettiği İbni Haldun Tarihi'nin Mukaddimesi (Prolegomena) idi.⁴⁸

Encümen-i Dâniş'in kaderi, diğer *Tanzimat* reform projelerinininkinden tümüyle değişik değildir. Siyasi istikrarsızlık ve elit arasındaki çatışma, Akademi'yi en başından kötürüm hale getirdi. Akademi'nin üye tablosu yüksek rütbeli ulemayı içine almasına rağmen, esasen geleneksel eğitim almış meslek erbabı Encümen'in amaçlarına düşman kaldı ve onu eğitimsel ve edebi konularda otoriter bir ses olarak kabul etmeyi reddetti.

XIX. yüzyılda Osmanlı modernleşmesinde *Encümen-i Dâniş*'in doğrudan etkisi sınırlandırılmakla birlikte, Cevdet ve zamanında geç Osmanlı kültürel gelişmesi üzerinde silinmez bir iz bıraktı. Cevdet Akademi'ye girmesinin bir sonucu olarak dilin reforme edilmesi ve sadeleştirilmesi çalışmalarıyla her şeye rağmen daha fazla ilişkilendi. Akademi'nin ilk ürünü olarak kabul edilen ve Fuat'la birlikte yazmış olduğu dilbilgisi, Cevdet tarafından Rüştiyelerde kullanılmak üzere hazırlanan Osmanlı dilbilgisinin daha basit ve özetlenmiş el kitabına temel olarak hizmet etti. *Medhal-i Kavaid* adıyla yayınlandı ve yıllar sonra 1875'te, daha basitleştirilmiş şekilde *Kavaid-i Türkiye* adıyla yeniden basıldı ve ilk okulların ders kitabı olarak kabul edildi.⁴⁹

Encümen-i Dâniş tarafından savunulan yeni edebi tarzın pratik uygulaması Cevdet'in metinlerinde gözlemlenebilirdi. Onun klasiği olan Tarih-i Cevdet'in ilk üç kitabı Akademi'nin kısa ömrü esnasında, 1854'te tamamlandı ve Encümen'in desteğiyle yayınlandı. Bu kitapların ortaya çıkması ve ancak bir yıl sonra vakanüvis olarak Cevdet'in atanması arasında şüphesiz ilişki vardır. Cevdet bu mevkide orta ve geç on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu tarihinin çok önemli kaynağı *Tezâkir*'i yazmaya başladı. Böylece bir tarihçi olarak Cevdet'in olağanüstü kariyeri *Encümen-i Dâniş*'te görev almasıyla ortaya çıkabildi. Fakat belki de sadeleştirilmiş Osmanlı nesir tarzının şaheseri, Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e peygamberleri, İslam'ın yükselişini ve 1439 yılına kadar Osmanlıları da içine alan erken Müslüman Türk ülkelerinin ve halifelerin tarihini anlatan *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*'dır. Eser, bu konuda büyük bir kitlenin anlayacağı Türkçe ile kaleme alınan ilk çalışmaydı ve "Şark edebiyatının en değerli ziyetlerinden biri" olarak adlandırılmıştı.

XIX. yüzyılın ortalarında *Encümen-i Dâniş*'e verilen görev Cevdet, Yeni Osmanlılar, ve Genç Türkler gibi bireyler tarafından devam ettirildi ve nihayet kurumsal biçimde Atatürk tarafından kurulan Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu ile sürdü. Biz bu çalışmanın sürekliliğine hala tanıklık ediyoruz.⁵⁰

Kaynaklar

- AKYÜZ Kenan, **Encümen-i Dâniş**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1975.
- ALİ SUAVİ, "Encümen-i Daniş-i Şarkî", **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi**, (Haz: Mehmet Kaplan-İnci Enginün-Birol Emil), C. II, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 539-542.
- BİLİM Cahit, "İlk Türk Bilim Akademisi-Encümen-i Dâniş", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, c. 3, ss. 2, Ankara, 1985, s. 81-104.
- CEVDET PAŞA, **Tezakir**, (Hz.: Cavit Baysun), Tetimme 40, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 45-58; Cevdet
- , **Tezâkir**, (Hz.: Cavit Baysun), Tetimme 1-12, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 13.
- CHAMBERS Richard L., "The Encümen-i Dâniş and Otoman Modernization", **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, TTK Yayınları, c. II, Ankara 1976, s. 1283-1289.
- FATMA ALİYE, **Cevdet Paşa ve Zamanı**, (Sad.: Metin Hasırcı), Pınar Yayınevi, İstanbul 1994, s. 89-90.

⁴⁸ Tanpınar, **age**, s. 144.

⁴⁹ **Tezakir**, Tetimme 40, s. 45.

⁵⁰ Yazarın saydığı bu kişi ve kurumlara özellikle *Cemiyet-i İlmiye-yi Osmaniye* ile yayın organı *Mecmua-yı Fünûn*'u, *Darü'l-fünûn*'u ve *Cemiyet-i İlmiye* ve onun kısa ömürlü yayın organı *Mecmua-yı Ulûm*'u da dahil edebiliriz.

- 📖 GENCER Ali İhsan, “Encümen-i Dâniş ve Mustafa Reşit Paşa”, **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri-Bildiriler**(Ankara 13-14 Mart 1985), TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 31-37.
- 📖 KARA, İsmail, **Din ile Modernleşme Arasında-Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, s. 126-140.
- 📖 KARAÇAVUŞ Ahmet, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.
- 📖 Mahmut Cevat, İbnü’ş- Şeyh Nâfi, **Ma’arif-i Umûmiye Nezâret-i Tarihçe-i Teşkilât ve İcra’atı-XIX. Asır Maarif Tarihi**, Yeni Türkiye Yayınları, (Hz.: Tacaddin Kayaoğlu), Ankara 2001.
- 📖 **Muharrerât-ı Nadire**, c. III, İstanbul 1289.
- 📖 SERTOĞLU Mithat, “Türkiye’de İlk İlim Akademisi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, s. 64, İstanbul 1973, s. 12-15.
- 📖 ŞAPOLYO Enver Behnan, “Encümen-i Dâniş’in Tarihçesi”, **Türk Kültürü**, c. VI, s. 67, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1968, s. 439-444.
- 📖 TANPINAR A. Hamdi, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2001.
- 📖 UÇMAN Abdullah, “Encümen-i Dâniş”, **DİA**, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 176-178.
- 📖 ÜLKÜTAŞIR M. Şakir, “Encümen-i Dâniş- İlk Türk Akademisi”, **Türk Kültürü**, C. II, S. 17- 18, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1964, s. 162-166.

Sözlükler

- 📖 DEVELİOĞLU Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, (Yay. Hz.: Aydın Sami Güneçal), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1995.
- 📖 REDHOUSE James, **Redhouse Sözlüğü/Redhouse Turkish-English Dictionary**, Redhouse Yayınevi, İstanbul 1998.
- 📖 REDHOUSE James, **Redhouse Sözlüğü/Redhouse English-Turkish Dictionary**, (Edit: Robert Avery-Serap Bezmez vd.), Redhouse Yayınevi, İstanbul 1998.
- 📖 ŞEMSETTİN SAMİ, **Kâmus-ı Türkî**, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1317’den tıpkı basım Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.

Arşiv Belgeleri

- 📖 BOA, İrade-yi Meclis-i Vâlâ, No: 1740.
- 📖 BOA, İrade-i Dahiliye, 14310.

Sürelî yayımlar

- 📖 **Takvim-i Vekâyi**, No: 280, 11 Ocak 1845 (12 Muharrem 1261).
- 📖 **Takvim-i Vekâyi**, No: 283, 13 Mart 1845 (3 Rebiülahir 1261).
- 📖 **Takvim-i Vekâyi**, No: 303, 21 Temmuz 1846 (27 Recep 1262).
- 📖 **Takvîm-i Vekâyi**, No: 449, 1 Haziran 1851 (Şaban 1267).
- 📖 **Takvim-i Vekâyi**, No: 453, 5 Ağustos 1851 (7 Şevval 1267).